Profil ta' l-Estetika Letterarja Maltija

Josette Attard

Is-seklu dsatax

Sa ftit tas-snin ilu f'Malta, il-kitbiet ta' xejra estetika letterarja kienu mxerrdin f'rivisti letterarji diversi, f'daħliet ta' kotba, fil-ġurnali u ftit minnhom kienu għadhom manuskritti. Minħabba f'hekk qatt ma setgħu jkunu studjati u mistħarrġa u fuq kollox kien hawn nuqqas kbir ta' kuxjenza ta' l-istudju ta' din id-dixxiplina filosofika. Xogħlijiet ta' estetika letterarja bil-fors iridu jkunu marbuta intimament ma' l-istorja letterarja għax ir-riflessjonijiet estetiċi, bħala fergħa mill-kiritika letterarja, jirriflettu x-xejriet ta' kitba letterarja skond iż-żmien u skond il-post.

Il-bidu tal-kitba letterarja Maltija jmur lura madwar elfejn sena meta kienu pubblikati l-ewwel xogħlijiet poetiċi bil-Malti kif ukoll bit-Taljan. Kitbiet ta' estetika letterarja bdew aktar tard, sewwa sew fit-tieni nofs tas-seklu dsatax. F'dan iż-żmien il-kittieba ewlenin Maltin, Nicola Zammit,[1] Salvatore Castaldi,[2] Ġan Anton Vassallo[3] u Żaccaria Roncali,[4] kollha kellhom edukazzjoni u kultura Taljana waqt li l-lingwa uffiċjali ta' Malta kienet it-Taljan. Għalhekk xogħlijiethom huma kollha pubblikati bit-Taljan. L-ideat espressi minnhom huma neo-klassiċi daqs kemm huma romantiċi u fihom tinħass sew l-influwenza ta' kittieba kbar Taljani bħal Manzoni, Tommaseo, Leopardi u Mazzini fost oħrajn.

Dawn il-kittieba stħarrġu temi differenti. Fost dawn it-temi l-idea ta' l-arti kienet ewlenija. Huma taw funzjoni utilitarja lill-arti minħabba li rabtuha direttament mal-ħajja.[5] Fiha kienu jfittxu elementi extra-letterarji u għalhekk kienu kontra l-kunċett ta' *l'art pour art*.[6] Il-kunċett Orazjan ta' l-utli u l-ħelu hu dominanti ħafna fid-dibattitu dwar il-funzjoni artistika.[7] Ma' dan il-kunċett klassiku sieħbu żewġ elementi romantiċi: is-sentiment u l-immaġinazzjoni.[8] Il-kittieba Maltin urew twemmin qawwi fl-arti bħala l-forza li tqanqal emozzjonijiet diversi mhux biss fl-artist innifsu iżda wkoll fil-poplu kollu.[9]

Dan l-effett iwassal għas-sublimazzjoni artistika. Permezz ta' dawn iż-żewġ elementi romantiċi l-artist jasal biex jimita n-natura.[10]

Il-viżjoni tal-kittieba Maltin dwar il-letteratura hija demokratika. Il-kittieb kellu jgħix f'nofs is-soċjetà, iħoss u jġarrab magħha u fuq kollox jitnebbaħ minnha. Dak li jikteb ried jindirizzah lejn il-poplu kollu.[11] B'hekk il-letteratura, bħala qasam artistiku, issib postha fil-ħajja. Il-funzjoni letterarja kienet morali u kull kitba letterarja li ma tgħallimx kellha titwarrab. Wieħed minn dawn il-ħassieba Maltin, Ġan Anton Vassallo, li kien ukoll poeta, ħaddan dan il-prinċipju fix-xogħlijiet poetiċi tiegħu u fid-daħla taż-żewġ kotba tiegħu jistqarr direttament li l-għan ewlieni tal-poeżiji tiegħu hu li jħalli xi tagħlima.[12] Letteratura ta' din ix-xejra għandha twassal lill-kittieb biex jieħu l-premju tiegħu wara mewtu. Bħal bosta kittieba romantiċi barranin, il-Maltin emmnu fil-fama li tinkiseb wara l-mewt u li kienet tagħti ħajja eterna. Permezz ta' xogħlijiethom, il-kittieba ma kienu jintesew qatt. It-twemmin fl-immortalità storika hu msemmi minn bosta kittieba romantiċi Ewropej fosthom Giacomo Leopardi.[13]

L-estetika Maltija tas-seklu dsatax stħarrġet ukoll il-kunċett tas-Sabiħ meta rabtitu maż-żewġ kunċetti l-oħra tal-Veru u tat-Tajjeb[14] u qisitu bħala manifestazzjoni ta' l-Infinit.[15] L-idea ewlenija tas-Sabiħ skond il-Maltin, hija klassika. Is-Sabiħ, bħala kunċett awtonomu, jagħmel parti min-natura umana nnifisha u għal din ir-raġuni ma jistax ikun analizzat u definit iżda jeżisti biss fis-sensazzjoni.[16] Minkejja li s-Sabiħ f'oġġetti konkreti jista' jinbidel, teżisti idea waħda tiegħu u hu distint mill-idea tal-perfezzjoni u mill-kunċett ta' l-utilità.[17] Il-funzjoni tas-Sabiħ hija spiritwali għax tħalli effett fuq l-imġiba umana u tressaq lill-bniedem lejn kulma hu tajjeb moralment u intellettwalment.[18] L-arti kollha hija espressjoni ta' dan il-kunċett li jipperswadi u għalhekk l-effett tiegħu fuq skala usa', hu soċjali wkoll.[19] Fl-arti, is-Sabiħ hu l-mezz li bih l-artist jesprimi sensazzjonijiet diversi.[20]

Wieħed mill-kittieba Maltin tas-seklu dsatax Nicola Zammit wera l-importanza kbira ta' l-immaġinazzjoni u ta' l-emozzjoni fil-kitba tar-rumanz.[21] Filwaqt li jqabbel ir-rumanz ma' "un teatro fantastico",[22] isostni li l-qarrej jgħaddi minn esperjenza għall-oħra u huwa proprju dan it-tiġrib li jsawwar ir-rumanz. Isemmi wkoll il-ħila tar-rumanzier li joħloq stil għalih[23] li fih tkun riflessa l-qawwa tal-kelma li kapaċi tqanqal.[24] Id-deskrizzjoni dettaljata tal-karattri flimkien mad-djalogu jgħinu biex jintlaħaq dan il-għan.[25] Ma' dan il-għan jorbot ukoll il-funzjoni morali bħalma l-kittieba ta' żmienu għamlu fid-diskussjoni tagħhom dwar il-letteratura u l-arti. Ir-rumanz għandu jittratta l-virtujiet u mhux il-vizzji.[26] Waqt li jsemmi r-rumanz storiku, jiddiskuti d-djalettika bejn l-istorja bħala verità u r-rumanz bħala gidba. Il-kittieb jeħtieġlu jħallat il-qawwa ta' l-immaġinazzjoni flimkien mal-fatti storiċi.[27]

Minħabba li fi tmiem is-seklu dsatax u l-bidu tas-seklu għoxrin f'Malta

nqalgħet il-kwistjoni tal-lingwa, il-kittieba kienu fost l-ewlenin li ntlaqtu minnha u fissru fehmiethom. Fil-qosor il-kwistjoni tal-lingwa kienet tikkonsisti fit-tiftixa usa' ta' l-identità nazzjonali. Minkejja li l-Maltin kellhom il-lingwa tagħhom, din kienet mitkellma biss mill-kotra li ma kinitx kolta filwaqt li l-kolti kienu jiktbu u jitkellmu bit-Taljan.[28] Fl-isfond ta' dan kollu flimkien mat-tmexxija politika li kienet f'idejn l-Ingliżi, il-kittieba Maltin ippruvaw jgħollu l-lingwa Maltija għal-livell letterarju u t-twemmin tagħhom li l-letteratura għandha tinkiteb f'ilsien il-poplu, jixhed li r-romantiċiżmu f'Malta kien għadu fl-aqwa tiegħu.[29] Ġan Anton Vassallo kien favur li l-ilsien Malti jitħallat b'elementi barranin għax jekk jibqa' safi ma jikkomunikax mal-poplu kollu.[30] Nicola Zammit tkellem aktar fuq linji ġenerali dwar il-lingwa letterarja u waqt li qiesha bħala lingwa devjanti, fiha fittex ir-rifless tal-qalb.[31]

L-ewwel nofs tas-seklu għoxrin

Ix-xejra tal-ħsieb estetiku letterarju Malti ta' l-ewwel nofs tas-seklu għoxrin kompliet fuq l-istess linji tas-seklu ta' qabel għalkemm l-enfasi kien aktar fuq ir-romantiku. L-esponenti ewlenin Maltin ta' dan iż-żmien huma Anastasju Cuschieri,[32] Dun Karm Psaila,[33] Ġużè Aquilina[34] u Karmenu Vassallo,[35] u xogħlijiethom huma kemm bit-Taljan kif ukoll bil-Malti u bl-Ingliż u jinsabu f'rivisti letterarji u f'daħliet ta' kotba waqt li oħrajn għadhom manuskritti.

Id-definizzjoni tal-figura tal-poeta li toħroġ minn kitbiethom hija romantika. Il-poeta hu bniedem li għandu ħila speċjali li tiddistingwih mill-oħrajn u jekk ma jitwelidx biha ma jista' jiksibha qatt. Il-qawl Latin "poeta nascitur" hu mtenni f'diversi kitbiet estetiċi u poetiċi ta' wħud mill-kittieba msemmija.[36] Il-poeta hu bniedem li jħoss aktar mill-oħrajn u li waqt il-mument ta' l-ispirazzjoni ma jkollux kontroll fuq dak li jikteb.[37] Il-poeta għandu fih il-kwalità tal-ġenju li tgħinu biex iġedded u joħloq dinja ġdida, realtà oħra.[38] M'huwiex poeta dak li m'huwiex emottiv u passjonali.[39] Il-kunċett tal-poeta fil-viżjoni estetika Maltija tal-bidu tas-seklu għoxrin hu mibni fuq kwalitajiet morali aktar milli fuq kwalitajiet letterarji. Aktar milli l-mod ta' kif jikteb, l-enfasi qiegħda fuq ir-rabta tal-poeta ma' Alla, miegħu nnifsu u mas-soċjetà.[40] Dan il-mod ta' għejxien jiġġustifika n-nuqqas ta' ftehim mal-bqija u l-uniku sodisfazzjon ta' ħajtu hu l-wirt immortali li jħalli warajh. Dan il-wirt jagħtih ħajja dejjiema.[41]

Il-poeżija kellha tikseb bilanċ bejn ir-raġuni u s-sentiment[42] u tagħti xejra ġdida lil dawn iż-żewġ aspetti biex toqrob aktar lejn il-poplu minħabba li l-kittieba Maltin iddefinew lill-poeżija bħala l-arti tal-poplu.[43] Din id-definizzjoni hi ripetuta bosta drabi speċjalment minn Dun Karm Psaila u minnha toħroġ id-distinzjoni ċara bejn kontenut u forma.[44] Il-poeżija ma

għandhiex tintikteb biss mill-poeta iżda l-qarrej għandu jġarrabha. B'hekk tinħoloq relazzjoni bejn kittieb u qarrej.[45] Għal dak li għandu x'jaqsam ma' kontenut, barra r-raġuni u s-sentiment, hemm il-fantasija wkoll.[46] Mill-aspett ta' forma, il-kittieb jeħtieġlu għarfien sew ta' l-awturi ta' qablu flimkien ma' ħakma sew tal-lingwa tiegħu.[47] Il-poeżija hi mxebbha ma' mera li tirrifletti l-ġewwieni tal-poeta.[48] L-idea ewlenija dwar il-poeżija hija bbażata fuq l-espressjoni emottiva mfissra bi stil li jagħżel il-poeta nnifsu. Ir-rima u r-ritmu jiġu wara.[49] Din l-idea tikseb sens idjaq fil-ħsieb ta' Karmenu Vassallo, hu nnifsu poeta, meta jsostni kemm-il darba li l-vera poeżija hi r-riżultat tat-tbatija.[50]

Il-proċess ta' l-ispirazzjoni mfisser mill-ħassieba Maltin hu kollu kemm hu romantiku u jixbah ħafna t-tifsira li tah il-poeta Ingliż William Wordsworth. L-ispirazzjoni hi marbuta ma' l-ispontanjetà bid-differenza li tista' tipproduċi xogħol letterarju dak il-ħin jew, bħal fil-każ ta' Wordsworth, tista' tipproduċih fil-waqtiet trankwilli ta' wara.[51] Mumenti bħal dawn huma uniċi u ladarba jgħaddu ma jistgħux jirrepetu ruħhom. Għalhekk xogħol artistiku jew letterarju hu uniku għax il-proċess tal-ħolqien hu differenti kull darba li jseħħ.[52]

Minħabba li fil-bidu tas-seklu għoxrin Malta kienet għadha tfittex definizzjoni ta' l-identità nazzjonali, il-kittieba inqdew b'xogħlijiethom biex fissru l-kunċett ta' nazzjonalità u l-letteratura ddefinewha bħala l-"awtobijografija ta' nazzjon."[53] Minħabba li l-kittieba jitnebbħu mit-tiġrib tal-poplu skond żminijiet differenti, il-letteratura ssir rifless ta' l-istorja ta' nazzjon sħiħ. Il-kunċett tan-nazzjonaliżmu rifless fil-letteratura demokratika żviluppa sew fl-ewwel għoxrin sena ta' dan is-seklu bis-saħħa ta' kitbiet letterarji ta' awturi diversi.[54] Dan kien wieħed mill-għanijiet ewlenin – li l-letteratura żżomm ħajjin it-tradizzjonijiet nazzjonali waqt li tibqa' tfakkar il-ġrajjiet storiċi. Fl-istess ħin il-ħassieba Maltin kienu jemmnu fl-għan spiritwali tal-letteratura li kellu jressaq lill-bniedem lejn il-Veru u lejn it-Tajjeb.[55] Dan l-għan, li oriġina fi żmien il-klassiċi, żviluppa f'għan morali fir-romantiċiżmu.

Bħalma għamlu l-ħassieba ta' qabilhom, il-kittieba f'dan iż-żmien ukoll ikkummentaw dwar l-arti u l-moralità. L-immoralità m'hemmx postha fl-arti li hi meqjusa bħala proċess spiritwali li tikkomunika permezz tas-sensi u tal-fantasija.[56] Minħabba li l-arti tfisser il-burdati kollha tal-bniedem jista' jkun hemm partijiet immorali. Iżda xogħol artistiku jrid jittieħed bħala xogħol sħiħ.[57] Din il-viżjoni nisranija wasslet lil Ġużè Aquilina, kittieb ewlieni ta' l-ewwel nofs tas-seklu għoxrin, biex jistqarr li l-arti u l-fidi jimxu id f'id għax it-tnejn ifittxu l-Assolut;[58] saħansitra sostna li l-arti tiddependi mill-fidi għax iqisha bħala espressjoni tat-Tajjeb u tas-Sabiħ miġbura fil-figura ta' Alla nnifsu.[59]

Il-polemika tas-snin sittin

Bejn il-kittieba tas-seklu dsatax u l-kittieba tal-bidu tas-seklu ta' wara jidher li ma tantx kien hemm żviluppi kbar ħlief it-tisħiħ tal-prinċipji romantiċi, li minkejja li fil-kontinent kien għadda żmienhom, f'Malta kien għad għandhom għeruq tajba. Iżda fis-snin sittin seħħet bidla mhux biss politika meta Malta kisbet l-Indipendeza mill-kolonja Ingliża, iżda l-bidla kienet ukoll kulturali. Ir-romantiċiżmu storiku ma kienx għad fadal il-ħtieġa tiegħu.[60] Il-kittieba l-ġodda li bdew fis-snin sittin u ssuktaw jiżviluppaw wara, kellhom kuntatti ma' pajjiżi barranin, u l-bidliet lingwistiċi li seħħu fid-dinja kienu applikati għall-kuntest Malti.[61]

Il-moviment ta' kittieba moderni li twieled wara l-Indipendenza ħaddem forom ġodda ta' espressjoni b'kontenut ġdid waqt li beda jesperimenta bil-lingwa. Dan kollu jixhed il-bidla mentali tal-kittieba moderni li mir-romantiċiżmu storiku għaddew għar-romantiċiżmu "etern".[62] L-identità nazzjonali ma baqgħetx tfisser l-identità Maltija biss iżda saret identità sħiħa mediterranja u aktar tard identità kożmika.[63] Dan kien il-punt ta' l-ispirazzjoni fis-snin sebgħin u tmenin.

Bidla bħal din kienet il-kawża tat-twaqqif tal-*Moviment Qawmien Letterarju*. Dan il-moviment, imwaqqaf fl-1967, kien magħmul minn bosta kittieba żgħażagħ, moderni li kienu studenti universitarji u li kienu jħaddnu l-istess ideali.[64] Riedu jġeddu l-letteratura Maltija u fost l-iskopijiet li għalihom twaqqaf dan il-moviment, kien hemm it-tixrid tal-letteratura fost il-poplu biex jitkabbar aktar l-interess fiha u biex il-letteratura Maltija ssib postha ma' letteraturi oħra barranin.[65] Dawn l-iskopijiet juru s-superament ta' l-individwalità u ta' limiti oħra letterarji li kienu jeżistu qabel. Tmiem il-moviment inbidel f'għadd ta' kittieba individwali li bdew jippubblikaw għal rashom ladarba l-moviment kien laħaq l-għanijiet tiegħu.[66]

Fid-dawl ta' din il-polemika letterarja, jinftiehmu aħjar il-ħsibijiet estetiċi ta' kittieba moderni. Id-definizzjoni tal-poeżija moderna ħarġet mid-distinzjoni bejnha u bejn il-poeżija tradizzjonali. Il-poeżija moderna nqatgħet minn kull irbit tar-regoli tal-prosodija.[67] Stilistikament saret aktar ħielsa u dan il-ħelsien għen biex tonqos ħafna d-distinzjoni li kienu jsegwu l-kittieba ta' qabilhom bejn forma u kontenut. Dak li ried jesprimi l-poeta sar jiddependi mill-mod kif ifissru.[68] Skond il-kittieba moderni, kellu jinstab bilanċ bejn it-temi tal-passat u t-temi kumplessi espressi bl-użu tas-simboliżmu.[69] Din ix-xejra poetika, li ma eskludietx għal kollox l-epoka ta' qabilha, tat lok għal għadd ta' interpretazzjonijiet minħabba li bil-lingwaġġ figurattiv tinħoloq l-ambigwità.[70] Dan juri li jeżisti "continuum" bejn il-poeżija tradizzjonali u l-poeżija moderna. Bħal ta' qabilhom, il-kittieba moderni saħqu fuq l-iskop tal-poeta bħala edukatur soċjali.[71]

Filwaqt li baqa' jżomm is-sensittività qawwija tiegħu, il-poeta modern kien mistħarreġ f'relazzjoni mal-qarrejja tiegħu.[72] Ma baqax jitnebbaħ mid-dinja ta' barra iżda sar introstpettiv u metafiżiku.[73] Il-kultura u l-edukazzjoni li jkun irċieva jikkondizzjonawh fil-viżjoni tal-ħajja.[74] Bħala "l-iben priviliġġat tas-soċjetà ta' żmienu"[75] sar osservatur attiv mhux biss ta' kulma hu madwaru iżda ta' kulma hemm ġewwa fih. Għalih m'hemm xejn li hu ċert u f'kuntrast mal-poeti tradizzjonali, l-inċertezza u d-dubji saru l-bażi ta' xogħlijietu. Dan ifisser stħarriġ aktar fil-fond ta' l-identità umana.[76]

Biex il-letteratura bħala qasam artistiku tiddistingwi ruħha mix-xjenza, għandha bżonn tas-sentiment li jinsab fil-qalba ta' l-ambjent soċjali.[77] B'hekk letteratura u ħajja jsibu ruħhom fuq l-istess livell għax it-tnejn jinbidlu f'esperjenzi.[78] Il-varjetà fil-letteratura tiddependi mill-individwu u hi kkondizzjonata mill-post u miż-żmien.[79] Għalhekk ir-rabta bejn ħajja u letteratura hi intima għax il-missjoni tal-kittieb modern inbidlet. Issa mill-ħolqien ta' dinja sabiħa u perfetta, saret ir-rifless ta' dinja reali mibnija fuq l-eżistenza biex tkun analizzata u kkontestata.[80] Il-poeta u l-poplu saru ħaġa waħda biex il-poeżija saret sinonima mal-ħajja nnifisha. Minħabba f'hekk il-poeżija tinbidel skond il-ħtiġijiet taż-żmien.[81] Il-moderniżmu ta xejra aktar filosofika u psikoloġika lil-letteratura.

Bosta kienu dawk il-kittieba li kkummentaw dwar il-proċess kreattiv. Barra l-osservazzjoni u l-introspezzjoni hemm l-immaġinazzjoni li tgħin lill-kittieb jorbot flimkien oġġetti li fir-realtà ma tidhirx rabta bejniethom.[82] Fil-mument tal-ħolqien kreattiv, il-kittieb jitlaq mill-ġrajjiet soċjali biex imbagħad jibdilhom u jagħtihom sura ġdida.[83] Il-kittieba tas-snin sittin inkludew ukoll il-kunċett ta' l-ispontanjetà fil-mument ta' l-ispirazzjoni, l-istess bħalma kienu għamlu r-romantiċi ta' qabilhom.[84] Il-kitbiet estetiċi letterarji ħadu perspettivi diversi. Bdew jagħtu importanza kemm lill-awtur u xogħlijietu, kif ukoll lill-qarrej. Din il-bidla f'Malta seħħet fi żmien pjuttost qasir (1967–1973) u fis-snin sebgħin bdew jidhru l-ewwel kotba ppubblikati b'xogħlijiet letterarji moderni minħabba li l-biċċa l-kbira tal-kitbiet estetiċi waqt din il-polemika dehru f'ġurnali jew f'rivisti letterarji.[85]

Wara s-snin sittin

Il-polemika tas-snin sittin u l-bidla letterarja li ġabet magħha seħħet bi sforz kollettiv ta' grupp ta' kittieba. Minn dak iż-żmien 'l hawn numru ta' kittieba minn dak il-grupp qabdu toroq individwali u l-fehmiet estetiċi li esprimew jixhdu l-aġġornament tagħhom mal-bqija tal-kontinent għalkemm ma nqatgħux totalment minn ta' qabilhom. L-ideat ġodda estetiċi li oriġinaw waqt il-polemika komplew jiżviluppaw fis-snin sebgħin u wara. Fost il-kittieba tat-

tieni nofs tas-seklu għoxrin hemm Daniel Massa,[86] Peter Serracino-Inglott,[87] Mario Azzopardi[88] u Oliver Friggieri[89] li pproduċa l-akbar għadd ta' kitbiet estetiċi bil-Malti, bl-Ingliż u bit-Taljan f'rivisti letterarji lokali u barranin.

Dawn il-kittieba enfasizzaw is-simboliżmu biex ifissru esperjenzi astratti b'mod artistiku.[90] Il-kittieb, impenjat soċjalment, jimxi fuq il-prinċipju tal-verità[91] biex, bl-użu tal-lingwaġġ figurattiv, jissublima t-tiġrib uman mimli tensjoni għax kif isostni Daniel Massa, l-arti ma tistax tinħoloq jekk mhux bi tbatija min-naħa ta' l-artist.[92] Il-prinċipju tal-verità jissemma wkoll minn Peter Serracino-Inglott li jaqbel mad-distinzjoni aristotelika tal-verità storika u l-verità poetika.[93] Oliver Friggieri jqis il-letteratura u l-ħajja l-istess.[94] L-għan ta' l-artist hu li jikkomunika billi jippreżenta l-problemi tal-ħajja.[95] Minkejja dan, il-poeżija mhix l-aħjar mezz ta' komunikazzjoni minħabba li titkellem bl-implikazzjoni u ġġorr l-ambigwità.[96] Dan iwassal għal żewġ konklużjonijiet: l-ewwel waħda hi li l-artist ta' bla kriżi m'hu artist xejn għax l-eżistenza hi problema fiha nnifisha; u t-tieni waħda hi ċ-ċaħda ta' l-għan morali li kienu jemmnu fih il-kittieba ta' qabel, għax it-tajjeb hu suġġettiv u teżisti aktar minn idea waħda tiegħu.[97]

Il-kittieba moderni kienu tal-fehma li d-distinzjoni bejn forma u kontenut għandha tispiċċa għal kollox biex it-tnejn li huma jieħdu l-istess tifsira.[98] Dawn iż-żewġ dimensjonijiet tal-kelma huma l-unika għodda li għandu l-kittieb u li biha tifred il-lingwaġġ artistiku mil-lingwaġġ komuni.[99] Xogħol letterarju ta' livell għoli hu utli għax ibiddel lill-qarrej, skond Oliver Friggieri.[100] Mill-banda l-oħra, kittieb ieħor, Mario Azzopardi, jsostni li l-letteratura ma tridx tkun akkademika żżejjed iżda trid tolqot lill-klassijiet soċjali kollha.[101]

Fid-dawl tar-rivoluzzjoni letterarja li seħħet f'Malta ftit tas-snin qabel, id-definizzjoni tal-letteratura moderna fil-konfront mal-letteratura tradizzjonali kienet għadha qiegħda tfittex postha. Din id-distinzjoni, li eżistiet f'kull żmien, teżisti biss fil-moħħ biex tiddistingwi epoka minn oħra.[102] Id-differenza ewlenija bejniethom hi li kittieb tradizzjonali jirrepeti b'mod konxju jew le dak li hu diġà eżawrit, filwaqt li l-modern, permezz ta' forom devjanti, jaf sew x'inhu jiġri madwaru u jipparteċipa fih.[103] Iżda, minħabba li l-preżent hu l-effett tal-passat, dawn jistgħu jeżistu kontemporanjament biex tinħoloq kontinwità temporali.[104]

Mal-figura tal-poeta jintrabtu żewġ kwalitajiet: l-esperjenza tal-ħajja nnifisha u l-ħila li jibdel din l-isperjenza f'arti bis-saħħa tal-ġenju u t-teknika.[105] Għalhekk il-kitba artistika hi rari u unika għax is-sublimazzjoni ta' esperjenzi umani ma sseħħx kuljum. L-istess jista' jingħad għall-kittieba veri.[106]

Il-kittieba moderni Maltin ikkummentaw dwar ġeneri letterarji speċifiċi bħalma hu r-rumanz. Ir-rumanzier jinqeda bi strutturi lingwistiċi varji, barra

mis-simboli.[107] Ir-rumanz hu mibni fuq ir-rakkuntar ta' storja (plot) u d-deskrizzjoni ta' karattri. Ma' dan, ir-rumanz modern żied elementi ta' psikoloġija umana.[108] Hawn ir-rumanzier isir interpretu tal-ħajja għax f'konfront mar-rumanzier ta' qabel, sar aktar introspettiv.[109] Bidla fil-kontenut tfisser ukoll bidla fil-forma u dan m'hu xejn ħlief ir-rifless tal-ħajja nnifisha li, barra li hi rakkont wieħed twil tinsab fi proċess kontinwu ta' bdil.[110]

Il-kittieba moderni Maltin issoktaw fejn ħallew ta' qabilhom biex imbagħad tbiegħdu minnhom. Irid jgħaddi aktar żmien biex jiffurmaw kurrent għalihom. Il-ħsibijiet, il-kunċetti jew il-prinċipji estetiċi letterarji tal-ħassieba Maltin għandhom il-valur storiku u temporali tagħhom. Fl-istorja, qasira kemm hi qasira, ta' l-estetika letterarja ta' gżira żgħira bħalma hi Malta, kollox jikseb il-valur tiegħu fl-isfond usa' ta' kontinent sħiħ.

(Traduzzjoni bit-Taljan ta' dan id-diskors inqrat f'Gargnano del Garda – Milan f'Ottubru 1999 f'konvenju ta' tlitt ijiem organizzat mill-Universtià degli Studi di Milano u l'Associazione italiano degli studi di estetica.)

Noti

1. Twieled fl-1815 f'Malta u sar tabib u arkitett. Kien direttur tar-rivisti *La Crociata, La Fenice u L'Arte*. Sar professur tal-filosofija fl-Università. Kien jikteb bit-Taljan, bl-Ingliż u bil-Franċiż. Ippubblika xi xogħlijiet letterarji f'rivisti barranin. Miet fl-1899.
2. Twieled fl-1856. Illawrja bħala duttur tal-liġi mill-Università ta' Malta. Fl-1895 innominawh bħala Professur tad-Dritt Kostituzzjonali, id-Dritt Internazzjonali u d-Dritt Kanoniku. Kiteb xi xogħlijiet ta' proża u poeżija. Miet fl-1904 fil-Belt Valletta.
3. Twieled fil-Belt Valletta fl-1817. Studja l-letteratura, it-Taljan, il-Franċiż u l-Għarbi. Jitqies bħala wieħed mill-poeti romantiċi tal-bidu. FL-1842 sar avukat iżda aktar tard inxteħet għall-kitba letterarja. Għamel madwar sena jgħix Lixandra. Meta rritorna sar professur tat-Taljan fl-Università. Miet il-Belt Valletta fl-1868.
4. Twieled fl-1840. Kellu iben, Demetrio Bruto, li kien professur tal-patoloġija f'Ruma. Skond l-Arikivji ta' l-Università ta' Malta fl-1852 resaq għall-eżami tal-Grieg. Aktar tard ħa l-lawrja fil-ġurisprudenza. Fl-1863 mexxa kors fl-estetika u sena wara għamel id-diskors ta' merħba fl-okkażjoni tal-miġja ta' Garibaldi f'Malta. Fl-1865 sar Imħallef. Miet fil-Belt Valletta fl-1918.
5. N. Zammit, "L'Arte per la vita," *L'Arte*, a.2, n. 35, 22/4/1864, pp. 2–4.
6. ibid., p. 3.
7. N. Zammit, *Pensieri d'un retrogrado*, Malta, 1888, p. 484; Ġ. A. Vassallo u A. Preca, *Hrejjef ovvero saggio di favole morali in verso*, Malta, 1861, p. 3; Ġ. A. Vassallo, *Hrejjef u ċajt bil-Malti*, Malta, 1895, p. 9; S. Castaldi, *Della letteratura educatrice*, Malta, 1897, p. 10.
8. N. Zammit, "Il genio del romanzo," *Crepuscoli*, a.1, n.1, 19/1/1886, p. 2 – loc. cit., a. 1, n. 3, 15/2/1886, p. 20 – loc. cit., a. 1, n. 4, 28/2/1886, p. 27.
9. Discorso di N. Zammit per l'apertura della società maltese di scienze e lettere, Malta, 22/10/1864, p. 22.
10. N. Zammit, *Pensieri d'un retrogrado*, cit., pp. 479-480.

11. Discorso di N. Zammit..., cit., p. 14; Ġ. A. Vassallo u A. Preca, *Ħrejjef ovvero saggio di favole morali in verso*, cit., p. 3.
12. Ġ. A. Vassallo u A. Preca, *Ħrejjef ovvero saggio di favole morali in verso*, cit., p. 83; Ġ. A. Vassallo, *Ħrejjef u ċajt bil-Malti*, cit., p. 7; S. Castaldi, "Della letteratura educatrice," loc. cit., p. 5.
13. N. Zammit, "Letteratura," *L'Arte*, a. 2, n. 33, 22/3/1864, p. 8; *Discorso di N. Zammit...*, cit., pp. 22-23.
14. N. Zammit, "Del Bello," *Lo Studente*, a. 1, n. 19, 1/7/1885, pp. 73-74 u *Pensieri d'un retrogrado*, cit., p. 93; Z. Roncali, "Dell'arte," *L'Arte*, a. 1, n. 2, 7/12/1862, p. 1.
15. N. Zammit, "Del Bello," loc. cit., pp. 73-74.
16. ibid., p. 73.
17. ibid., p. 74; N. Zammit, *Pensieri d'un retrogrado*, cit., p. 95.
18. N. Zammit, "Del bello," loc. cit., pp. 73-74; *Pensieri d'un retrogrado*, cit., p. 95.
19. Z. Roncali, "Dell'arte," loc. cit., p. 2.
20. ibid., p. 1.
21. N. Zammit, "Il genio del romanzo," *Crepuscoli*, a. 1, n. 1, 19/1/1886, p. 4.
22. Ibid., p. 4.
23. N. Zammit, "Il genio del romanzo," loc. cit., n. 2, 30/1/1886, p. 10.
24. N. Zammit, "Il genio del romanzo," loc. cit., n. 3, 15/2/1886, p. 17.
25. N. Zammit, "Il genio del romanzo," loc. cit., n. 2, 30/1/1886, p. 11.
26. N. Zammit, "Il genio del romanzo," loc. cit., n. 4, 28/2/1886, pp. 27-28; *Pensieri d'un retrogrado*, cit., p. 481.
27. N. Zammit, "Il genio del romanzo," loc. cit., n. 2, 30/1/1886, p. 10.
28. O. Frieggieri (ed.), *Il-Poeżija Maltija*, Malta University Publishers, 1996, pp. XXVIII–XXX.
29. Ibid., p. XXX.
30. Ġ. A. Vassallo, *Ħrejjef u ċajt bil-Malti*, cit., pp. 4–5.
31. N. Zammit. *Pensieri d'un retrogrado*, cit., p. 483.
32. Twieled il-Belt Valletta fl-1876. Fl-1891 daħal novizz ma' l-Ordni Karmelitan u fl-1898 kien ordnat saċerdot. Studja f'Malta u fl-Università Gregorjana ta' Ruma fejn iggradwa fil-filosofija. FL-1906 nħatar Professur tal-Filosofija fl-Università ta' Malta barra li kellu diversi karigi oħra fl-Università. Kittieb ta' poeżija, proża u diversi bijografiji ta' qaddisin. Il-poeżiji tiegħu huma mxandra f'bosta rivisti. Ħa sehem f'polemika mal-filosfu Taljan Bennardino Varisco dwar Benedetto Croce. Il-polemika hi mxandra f'rivista filosofika f'Milan. Miet fil-25 ta' Lulju 1962.
33. Twieled Ħaż-Żebbuġ fl-1871. Fl-1894 sar saċerdot u baqa' jgħallem fis-Seminarju l-letteratura Tajana, l-Istorja tal-Knisja u l-Arkeoloġija Nisranja fost suġġetti oħra sa l-1921. Fl-1921 inħatar assistent biblijotekarju. L-aqwa xogħol poetiku tiegħu hu *Il-Jien u lil hinn Minnu*, (1938) li hu tweġiba għal *I Sepolcri* ta' U. Foscolo. Miet fl-1961.
34. Twieled Għawdex fl-1911. Studja fl-Universitajiet ta' Malta u ta' Londra minn fejn kiseb id-Dottorat fl-1940. Professur tal-Malti u tal-lingwi Orjentali fl-Università ta' Malta (1937–1977). Kontributur ta' diversi rivisti lingwistiċi Ewropej u editur ta' diversi rivisti Maltin. Miet 1997.
35. Twieled fl-1913. Studja fil-Kulleġġ San Alwiġi u wara li għamel kors fil-letteratura Latina u Taljana, segwa kors ieħor tal-filosofija skolastika. Ikkontribwixxa f'rivisti Maltin u barranin. Miet fl-1987.
36. Dun Karm Psaila, "Poeta titwieled, ma ssirx," *Il-Malti*, Ġunju 1931, pp. 41-42; K. Vassallo, "Poeta mit-twelid!" *Leħen il-Malti*, Jannar 1939, pp. 150-151.
37. K. Vassallo, "L-Imħabba tal-Poeta," *Alla taż-Żgħażagħ*, Malta, 1939, pp. 22-23; Dun Karm Psaila, "Ittra lil Ġużè Aquilina," Ms. 214/1 fl-Arkivji ta' l-Università ta' Malta, 10/9/1935.

38. A. Cuschieri, "Di alcune proprietà del genio," *Malta Letteraria*, a. II, n. 9, 1905, p. 2.
39. K. Vassallo, "L-Imħabba tal-Poeta," loc., cit., p. 22.
40. O. Friggieri, *Il-Kultura Taljana f'Dun Karm*, K.K.M., 1976, p. 58.
41. K. Vassallo, "Ħajja qasir," *Il-Malti*, Marzu 1938, p. 12.
42. Dun Karm Psaila, "Un amico... caro," *La Palestra del Seminarista*, a. 1, n. 3, 1901, pp. 55–56.
43. Ibid., p. 56; "Il-Poeżija Tagħna," *Il-Malti*, Ġunju 1934, p. 34.
44. Dun Karm Psaila, "Is-sengħa tal-kitba," *Il-Malti*, Settembru 1926, p. 73.
45. Dun Karm Psaila, "Il-poeżija Maltija fl-iskejjel aħjar minn kull waħda oħra," *Il-Malti*, Marzu 1930, p. 3.
46. Dun Karm Psaila, "Is-Sengħa tal-kitba," *Il-Malti*, Diċembru 1927, p. 109.
47. Dun Karm Psaila, "Is-Sengħa tal-Kitba," *Il-Malti*, Settembru 1926, p. 73.
48. Ġ. Aquilina, "X'inhi l-poeżija," *Antoloġija ta' Proża*, II, Malta, 1979, p. 12.
49. Ibid., p. 13.
50. K. Vassallo, "Il-poeżija u aħna," *Il-Malti*, Ġunju 1962, p. 40.
51. Ġ. Aquilina, "Poetry and Inspiration," Lecture delivered in the British Institute of Valletta in 1954, *Journal of the Faculty of Arts*, Vol. 1, n. 3, 1959, p. 184.
52. Ibid., p. 186.
53. Dun Karm Psaila, "X'inhi l-letteratur? Għalfejn tiswa?' *Il-Malti*, Ġunju 1938, p. 33; "A talk on Maltese Poetry," (held at St. Edward's College on March 3, 1942 in a rock shelter during an air-raid), Ms. 215/4, Arkivji ta' l-Università ta' Malta; "Taħdita fuq il-poeżija Maltija," *Leħen il-Malti*, XXIX, i, 1960, p. 2.
54. Dun Karm Psaila, "Jitkellem Dun Karm,"*Il-Malti*, Settembru 1946, p. 103.
55. K. Vassallo, "Il-letteratura fiha nnifisha," *Alla taż-Żgħażagħ*, cit., p. 14.
56. Ġ. Aquilina, "Arti, Ħajja u Morali," *Leħen il-Malti*, n. 196–198, Lulju - Settembru, 1947, pp. 1–2.
57. Ġ. Aquilina, "Arti u Fidi," *Il-Polz ta' Malta*, Malta, 1948, p. 230.
58. Ibid., p. 241.
59. Ibid., p. 241.
60. O. Friggieri, *Hyphen*, VI, n. 4, 1990, p. 179.
61. Ibid., p. 180.
62. Ibid., p. 186.
63. F. Sammut, *Hyphen*, III, n. 2, 1982, p. 78.
64. O. Friggieri, *Hypben*, cit., p. 181.
65. "L-Editorjal," *Il-Polz*, Settembru 1968, n. 7, p. 1; J. A. Grima, *Il-Qawmien*, 22/1/1967, p. 9.
66. J. Attard, *L-Estetika Maltija - Antoloġija Kritika*, Mireva Publications, 1997, p. 167.
67. A. Degabriele, *Torċa (Magazine)*, 5/2/1967, p. VIII.
68. R. Mahoney, *Il-Ħaddiem*, 27/9/1966, p. 5; O. Friggieri, *Il-Berqa*, 21/7/1967, p. 9.
69. A. Mizzi, *L-Orizzont*, 21/2/1967, pp. 6–7.
70. O. Friggieri, *Il-Ħaddiem*, 25/7/1967, p. 5.
71. A. Mizzi, *L-Orizzont*, 11/4/1967, p. 5.
72. A. Marshall, *L-Orizzont*, 20/9/1966, p. 6; A. Degabriele, *Torċa (Magazine)*, 5/2/1967, p. viii.
73. O. Friggieri, *L-Orizzont*, 24/1/1967, p. 6; M. Azzopardi, *L-Orizzont*, 27/12/1966, pp. 6-7; O. Friggieri, *Il-Berqa*, 13/10/1967, p. 9; A. Marshall, *L-Orizzont*, 28/2/1967, p. 6.
74. A. Marshall, *L-Orizzont*, 20/9/1966, p. 6.
75. O. Friggieri, *Il-Ħaddiem*, 11/7/1967, p. 5.
76. O. Friggieri, *L-Orizzont*, 29/8/1967, pp. 6–7.
77. O. Friggieri, *Torċa (Magazine)*, 26/2/1967, p. viii.

78. O. Friggieri, *Il-Polz*, n. 5, Marzu 1968, p. 7.
79. O. Friggieri, *Il-Polz*, n. 6, Ġunju 1968, p. 12.
80. R. Mahoney, *L-Orizzont*, 3/1/1967, pp. 6-7.
81. O. Friggieri, *Il-Ħaddiem*, 11/7/1967, p. 5; O. Friggieri, *Leħen is-Sewwa*, 21/9/1967, p. 3.
82. O. Friggieri, *Il-Polz*, n. 5, Marzu 1968, p. 7.
83. O. Friggieri, *Torca (Magazine)*, 26/2/1967, p. viii; *L-Orizzont*, 29/8/1967, pp. 6–7.
84. M. Cacciattolo, *Torċa (Magazine)*, 13/11/1966, p. viii.
85. Cfr., J. Attard, *L-Estetika Maltija – Antoloġija Kritika*, cit., pp. 163-192.
86. Twieled fl-1936. Studja fl-Universitajiet ta' Malta u Edinburgh imnejn kiseb id-dottorat. Hu direttur tas-*Centre of Distance learning*, kien ko-ordinatur tal-*Communication Programme* u Kap tad-Dipartiment ta' l-Ingliż fl-Università ta' Malta. Minbarra li kiteb artikli f'ġurnali akkademiċi barranin, hu awtur u editur ta' diversi kotba.
87. Twieled il-Belt Valletta fl-1936. Studja fl-Università ta' Malta u bħala Rhodes Scholar fl-Università ta' Oxford. Kompla l-istudji tiegħu fl-*Institut Catholique de Paris* u fl-*Università Cattolica del Sacro Cuore di Milano* minn fejn ħa d-dottorat. Fl-1962 sar saċerdot u sena wara nħatar librar fl-Università ta' Malta. Fl-1966 sar professur u kap tad-dipartiment tal-filosofija. Kien ukoll professur ta' l-estetika fl-*Istituto Internazionale de Arte e Liturgia* ta' Milan. Għamel xi żmien bħala Rettur ta' l-Università ta' Malta. Huwa awtur ta' diversi pubblikazzjonijiet Maltin u barranin u ta' numru ta' poeżiji.
88. Twieled fl-1944. Studja l-Liceo, l-iskola ta' l-Arti, il-Kulleġġ ta' l-Għalliema u l-Università ta' Malta. Kellu sehem ewlieni fit-twaqqif tal-*Moviment Qawmien Letterarju* u ta kontribut kbir għall-pubblikazzjoni tar-rivista *Il-Polz*, maħruġa mill-istess moviment. Uħud mill-poeżiji tiegħu inqalbu fl-Ingliż u kienu ppreżentati fl-Istati Uniti, fir-Renju Unit, fl-Indja, fl-Iżvizzera u fl-Iżvezja.
89. Twieled fl-1947. Studja fl-Università ta' Malta u fl-Università Kattolika ta' Milan. Awtur ta' għadd kbir ta' kotba letterarji u kritiċi. Kien wieħed mill-membri tal-bidu tal-*Moviment Qawmien Letterarju*. Uħud mix-xogħlijiet letterarji tiegħu nqalbu f'diversi lingwi u xxandru f'bosta pajjiżi. L-istudji kritiċi tiegħu dehru f'rivisti akkademiċi lokali u barranin. Fl-1988 rebaħ il-*Premio Mediterraneo*. Membru ta' l-*Association Internationale des Critiques Litteraires* (Pariġi) u tal-Kumitat Eżekuttiv ta' l-Unjoni Ewropea tal-Kittieba u tax-Xjenzjati (Ruma).
90. Ġ. Mifsud Chircop, "Mal-fanal hemm ħarstek tixgħel – Jitkellem il-poeta," Malta, 1994, pp. 85–86.
91. O. Friggieri, *Ir-Ruħ fil-Kelma*, Malta 1973, pp. 9-10.
92. D. Massa, "Qed tipprova tikteb?" *Illum*, Ġunju, 1975, p. 16.
93. P. Serracino-Inglott, "Verità Storika u Verità Poetika," Malta, 1989, p. 10.
94. O. Friggieri, *L-Idea tal-Letteratura*, Malta, 1986, pp. 6–7.
95. O. Friggieri, "L-istudju tal-letteratura u s-soċjetà," *Il-Mument*, 14/4/1985, p. 19.
96. O. Friggieri, "A Poem: ambiguity through images," *The Democrat*, 21/2/1979, p. 9.
97. O. Friggieri, *Ir-Ruħ fil-kelma*, cit., pp. 16-17.
98. O. Friggieri, "What to write about," *The Democrat*, 10/1/1976, p. 7; "Literature: a linguistic approach," *The Democrat*, 28/2/1976, p. 9.
99. O. Friggieri, "The poet and the politician," *The Democrat*, 17/1/1976, p. 3.
100. O. Friggieri, "Il-kelma fil-poeżija," *Analiżi*, Vol. 2, n. 4, Marzu – April 1989, p. 21; *L-Idea tal-Letteratura*, cit., p. 35.
101. M. Azzopardi, "Soċjaliżmu u Arti," *Il-Mument*, 13/2/1977, p. 7.
102. O. Friggieri, "Minħabba li l-komunikazzjoni bejn awtur u qarrej hi importanti, ma jfissirx li hi dejjem possibbli," *Il-Ħaddiem*, 16/2/1979, p. 4.
103. Ibid., p. 9.

104. O. Friggieri, "It-Tradizzjoni u l-Moderniżmu," *In-Nazzjon Tagħna*, 6/12/1971, p. 11.
105. O. Friggieri, "Min hu kittieb tassew?" *In-Nazzjon Tagħna*, 7/1/1974, p. 11; Ġ. Mifsud, op. cit., p. 78.
106. O. Friggieri, "Id-deskrizzjoni u l-Poeżija: fejn tibda l-waħda u l-oħra," *Il-Mument*, 14/8/1977, p. 9.
107. O. Friggieri, "Il-kitba tar-rumanz modern," *In-Nazzjon Tagħna*, 18/11/1974, p. 11.
108. O. Friggieri, (Artiklu mingħajr isem), *In-Nazzjon Tagħna*, 11/11/1974, p. 11.
109. O. Friggieri, "Aspect of the contemporary novel," *Athenea*, Puerto Rico, IX, 1-2, June – December 1989, pp. 24–25.
110. O. Friggieri, "Ir-rumanz bħala idea," *Il-Mument*, 13/3/1977, p. 9.